

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ, BIBLIOGRÁFIAILAG MÉG LE NEM ÍRT
RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

(Nyolcadik közlemény)

F A Z A K A S J Ó Z S E F

131.

[Lőcse 1635–1641 között.]

Erdőbényei Deák János. [Janua linguarum bilinguis, Latina et Hungarica...]

8° [10] 292/// 1.

Erdőbényei szójegyzékének első kiadása 1635-ben jelent meg Gyulafehérváron. Ismeretes két 1641-ben megjelent kiadás, egy lőcsei és egy bártfai, továbbá egy 1654-beli nagyváradi és egy állítólag 1702-ben megjelent kolozsvári kiadás is. Midőn címlap nélküli csonka példányunkat az első három kiadással összevetettük, mind a három esetben feltűnő hasonlóságot találtunk a betűtípusok és általában a nyomdai kiállítás tekintetében. Csupán a negyedik és az ötödik ismert kiadás kiállítása mutatott a mienktől teljesen eltérő képet. A gyulafehérvári kiadással való összevetés során úgy tűnt, hogy a „Prooemium” szövegének antikvatípusa egyezik a meghatározandó példány megfelelő részének betűivel. Az „Ad lectorem” kisebbik kurzívtípusa ugyancsak egyezőnek tűnt. Még szembetűnőbb volt a hasonlóság a szótári részben, ahol a magyar kurzívtípus lendületes vonalaiban könnyen fel lehetett ismerni az azonos stílust. Ugyanezt a három betűtípust megtaláltuk az 1641. évi lőcsei kiadásban is, de itt nem volt olyan szembetűnő az egyezés, mert míg a meghatározandó kiadás szótári részében a latin szavak antikva- és a magyar szavak kurzívtípusokkal vannak szedve, addig az 1641. évi lőcsei kiadásban megfordítva találjuk a két betűtípus alkalmazását, s így itt az azonos szövegek nem voltak egybevetethetők, hanem csupán betűket állt módunkban azonosítani. A bártfai kiadás antikva szövegtípusa már eltérést mutatott, de a kisebb latin és a magyar kurzívtípus ebben is egyezőnek tűnt. Ezek az egyezések, illetőleg részben talán csupán megtévesztő hasonlóságok szemléltetően mutatják azt a különben már jól ismert tényt, hogy a XVII. század derekán megjelent nyomtatványoknál a betűtípusok alapján való nyomdameghatározás már nem alkalmazható olyan könnyedén, mint a XVI. századiaknál, hiszen a nyomdák ekkor már közös forrásokból szereztek be betűkészletüket.

A betűtípusok után a nyomdadíszeket tettük vizsgálat tárgyává. Az apró, közismert körzetekből összerakott fejlecek önmagukban szintén nem vezethettek biztos eredményre, de a kötetünkben található egyetlen záródísz (a 286. lapon) már komoly sikert hozott. Számos gyulafehérvári, bártfai és lőcsei nyomtatványt néztünk át, hogy ráakadjunk erre a záródíszre, de míg sem a gyulafehérvári, sem a bártfai nyomtatványokban nem találtuk meg azt, addig hét lőcsei nyomtatványban bukkant elénk ugyanez a díszítmény (RMK II. 479, 491, 492, 579, 599, 667 és Sztripszky I. 1997a). Ezek között van ennek a *Januanak* az 1641. évi kiadása is, amelyben ugyanazon a helyen látható ez a záródísz, mint itt. Ennek a dűcnek az azonossága abból is látszik, hogy a díszítmény vonalain levő apró törésvonalak, amelyek a lőcsei impresszummal ellátott kiadványokban felfedezhetők, címlap nélküli példányunkban is megvannak. Egyébként a különböző díszítő körzeteket is megtaláltuk a lőcsei nyomtatványokban.

Példányunk nyomtatási helyének egy másik bizonyítéka példányunk papirosa. Háromféle vízjegyet találtunk benne, amelyek közül kettő több lőcsei nyomtatvány

122.	CENTURIA I.	CENTURIA I.	123.
Placo	Credesitem, engesitem.	Poenitentia	Panitentia, meg banas.
plage	Vadász bala.	Poeta	Poeta, vers szerző.
plaga	Czapa, tulaydon része ex vi.	politus	Meg tisztított, felkészít.
planeta	Budozo csillagh. (lághnak)	politia	Közfegyh. (szek)
plango	Szatom.	polleo	Ervő vagyok.
Planca	Talp. plánta.	pollex	Hüvelyk, nagy ny.
planus	Hiteo, usalard.	polliceo	Igértem.
planus, a, um	Sik, igyenos, nyilván való.	polluo	Meg fertőztem.
plarea	Ura	polus	Egnek két farka.
plaudo	Tapsolok.	pomarium	Salmas kert.
plaustrum	Szeher.	pomum	Alma.
plebs	Közfegyh, köznép.	pompa	Pompa.
plecto	Bűntetem, őszve akasztalom.	pondero	Meg merem, meg hanyom, ér.
plectrum	Lant pengeő, cimbalom verb.	populus	Amerik, tev. (tem, fonsolom.
plenus	Teljes. (Hegedű vono,	pono	Hiasít, megét.
plerique	Többire, minden.	pono	Tesztem, helyeztetem.
plerumque	Inkab mindenkör.	pons	Hid, pallo.
plico	Ranzolom, őszve thróm.	pontifex	Fő pap.
ploro	Sírok.	pontus	Asiának armeniatul fogva az Ponticum tengerig való tar- tomanya.
pluma	Pely, tollaczká.	popina	Köz konyhá, varos konyhaja.
plumbum	On	poples	Terdük vapaja.
plurimum	Igen nagyon.	popularis	Köz, ala való, azon néphez.
plurimus	Igen sok, legh több.	populot.	Ruzszirok. (valo.
plus	Több.	populus	Nép, közfegyh, nyarfa.
plusquam	Több hogy nem.	porcus	Difeno.
pluvia	Ei.	porrigo	Óad adam, nyusom.
poculum	Pohár.	porro	Tovább.
podagra	Közf. veny.		I 3
poena	Bűntető.		Por.

I. kép
Egy 17. századi latin–magyar szójegyzék két lapja

papirosában megtalálható, viszont bártfai és gyulafehérvári nyomtatványokban nem akadtunk nyomukra. Az egyik vízjegy egy kartusban levő Szent András-keresztet ábrázol („H” ív). Ezt megtaláltuk Brewer Lőrinc egy 1636-ban kiadott nyomtatványában (RMK I. 662.), az első és a „C” ívben, továbbá egy 1634-ben megjelent kiadványa mindkét ívében (RMK II. 492). Egy másik vízjegy hármas halmon álló kettős keresztet ábrázol koronával és két címertartó oroszfiánnal (az „M” ívben). Ez ugyancsak megtalálható az egyik előbb említett nyomtatványban (RMK I. 662.), az „A” és a „B” ívben, továbbá az 1635. évbéli RMK I. 652. sz. nyomtatványban (az „A”–„C”- stb. ívekben), valamint az 1635. évbéli RMK I. 653. sz. kiadványban is több helyen.

A záródísz és a vízjegyek alapján végül is megállapítottuk, hogy címlap nélküli példányunk Lőcsén készült, a Brewer-nyomdában. Ami a megjelenés idejének a meghatározását illeti, példányunk szövegét számos helyen tüzetesen összevetettük a gyulafehérvári első kiadás és a két 1641. évi kiadás szövegével. Az összevetés azt mutatta, hogy meghatározás alatt álló példányunk aránylag híven követi az eredeti, gyulafehérvári szöveget, míg a két későbbi kiadás változott szöveggel jelent meg. Példányunk nagymértékben átvette a gyulafehérvári kiadás helyesírási sajátosságait és hibáit. Így az á és é betű vesszője igen sok szóban hiányzik az első kiadásban, s ezt a hibát példányunkban is legtöbbször megtaláltuk, szemben a két 1641-es kiadással, ahol ezek majdnem mindig ki voltak javítva. Miután tehát csonka példányunk szövege a legprimitívebb, majdnem szolgál másolata az első kiadásénak, világos, hogy ez a kiadás megelőzte a másik kettőt, vagyis 1635 és 1641 között jelent meg Brewer Lőrinc műhelyében.

(Jelzete: RMK I. 1573b.)

[Nagyvárad? 1660?]

Szent Biblia. [(2. rész:) Az Ó Testamentom mellé vettett könyvek, melyek apocryphusoknak nevezetnek.]

2°, 48 (?) /// 1.

Töredékgyűjteményünkben, egy borítékban 9 db, magyar nyelvű szövegeket tartalmazó papírszeletet találtunk. A töredékek borítékján levő feljegyzés szerint ezeket Conrad Dietericus: Institutiones dialecticae c. munkájának (Franeker, 1642) kötetstábláiból áztatták ki. Ebből a kiadványból könyvtárunkban a 274.004 jelzeten található egy példány, egykorú hártakötésben. Minthogy a köteten restaurálásnak nyoma sincs, feltehető, hogy a hártaborítás itt-ott levált a táblákról és úgy szedték ki onnan ezeket a papírszeleteket. Egyforma méretű töredékeinkről megállapítottuk, hogy azok valamely folio alakú nyomtatvány leveleinek kb. negyedrészeit teszik ki és Baruch könyvéből meg Esdrás III. könyvéből tartalmaznak szövegrészeleteket. A kilenc töredékből három csupán duplum értékű.

A nyomtatás jellege, a betűtípusok és a folio méret egyaránt az 1660–1661. évi várad—kolozsvári bibliakiadást juttatta eszünkbe, bár abban sem Baruch könyve, sem Esdrás III. könyve, sem semmiféle apokrif irat nem jelent meg. A töredékek betűtípusait megvizsgálva megállapítottuk, hogy háromféle méretű kurzív típus, valamint két nagyobb méretű antikva betűfajta egyezik is a várad-i biblia betűivel. A szövegbetű eltér ugyan az abban használt típustól, de az is a várad-i biblia nyomtatójának, a kiváló Szenczi Kertész Ábrahámnak a betűtípusa (vö. pl. az RMK I. 826. végén levő III. mutató betűtípusával). Mivel Szenczi Kertésznek más bibliakiadása nincs, töredékeink nyilván összefüggenek valamiképpen a várad—kolozsvári bibliával.

Ennek a híres bibliakiadásnak az előszavában nyomdászunk külön szakaszt szentel az apokrif-könyvek kérdésének és azok kimaradását pénzhiánnyal és főleg az ország zűrzavaros politikai helyzetével magyarázza, reményét fejezve ki, hogy ezek kiadására is mód nyílik majd a belső állapotok jobbra fordultával. A most előkerült töredékek arra engednek következtetni, hogy az eredetileg is kiadni tervezett apokrif könyvek kinyomtatását valószínűleg még Nagyváradon elkezdték. A biblia említett előszavából világosan kitűnik ugyanis, hogy az apokrif könyveket nem valamilyen teológiai megfontolásból hagyták ki, hanem csupán az említett körülmények magyarázzák azok elmaradását. Köztudomású, hogy a háborús események és Váradnak a törökök által való elfoglalása félbeszakították a biblia nyomtatását. Azt is tudjuk, hogy bár rendkívüli óvintézkedéseket tettek, hogy a nyomdai felszerelés és a biblia kész ívei kárt ne szenvedjenek, mégis nagy veszteség érte a biblia kinyomtatott részét. Bod Péter szerint a 10 000 példányból több mint 4000 odaveszett (A' Szent Bibliának históriája. Szeben 1748. 154–155. l.). Így bizonyára nagyrészt elpusztultak azok az ívek is, amelyek az apokrif könyvek szövegeit tartalmazták. Töredékeink közül kettőn maradt fenn ívjelzés (D₂, F₂). Ezek alapján a többi töredék ívjelét is kikövetkeztettük, és megállapítottuk, hogy a fennmaradt darabkák a D₁, D₂, F₁, F₂ és F₄ levelek egyes részeit tartalmazzák. Mivel a várad-i biblia négyleveles füzetekből áll, feltehető, hogy az Ószövetségnek ez a függeléke is négyleveles füzetekből állott. Ha így volt, akkor hat négyleveles ív elkészültéről van bizonyítékunk, amely 24 levelet, vagyis 48 lapot tehetett ki. Ezt igazolja az, hogy a D_{1a} lapon töredékesen ugyan, de 25-ös lapszámot vélünk kiolvasni, amely ott fenti számításunknak meg is felel. A várad-i bibliában kiadni tervezett apokrif könyvek bizonyára ugyanazok lehettek, mint amelyek az 1608. évi hanau-i, az 1612. évi oppenheimi és az 1645. évi amsterdami bibliában is megjelentek. Amennyiben e könyveknek e három kiadásban egymással megegyező sorrendjét is követték Váradon, akkor az Esdrás III. könyve 9. részének közepénél — ahol utolsó töredékünk szövege megszakad — az apokrif könyveknek körülbelül a negyedrézéig jutottak el, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem lett volna készen több ív ennél, amikor a munkát Váradon félbe kellett szakítani. Mindenesetre legalább negyedrészen elkészült a bibliának ez

2. kép

Ótestamentumi apokrif-könyv kinyomtatott, de meg nem jelent töredéke
(Nagyvárad? 1660?)

a második kötete, amelynek kinyomtatott fevei azután — úgy látszik — majdnem teljesen elpusztultak. Ez a kötet — amint töredékeinkből megállapítható — a váradi biblia többi részeinek a kiadási sajátosságaival egyezően, az egyes bibliai könyveknek és a fejezeteknek az élén összefoglaló szövegekkel, valamint lapszéli jegyzetekkel jelent meg, a vizsolyi bibliában, mind a hanai kiadást követve, az oppenheimi és az amsterdami kiadással ellentétben, amelyekben ilyen magyarázó szövegek nincsenek.

Ami a bibliafordítás szövegét illeti, a helyesírási módosításoktól eltekintve egy helyen találtunk változtatott kifejezést. A Baruch könyve 2. részének 16. versében mind a vizsolyi bibliában, mind a három fent említett korábbi XVII. századi bibliában ez áll: Tekints reánk, Uram, a te Sanctuariomodnak házából. A mi töredékünkben viszont ezt olvassuk: „Tekints reánk Uram a’ te Leg-Bentségesb helyedből”. A helyesírási módosítások és ez a magyarosított kifejezés is mutatja, hogy az apokrif könyvek szövegét is átnézték, ugyanúgy, mint a később meg is jelent részek szövegét. Minthogy Bod Péter azt írja „Magyar Athenas”-ában (149. l.), hogy a váradi bibliába Köleséri Sámuel „tudós magyarázatokat írt”, nyilvánvaló, hogy az említett módosítások is tőle származhattak (vö. Zoványi Jenő: Cikkei a „Theologiai lexikon” részére... Bp. 1940. 256. l.).

(Jelzete: RMK I. 970a.)

133.

[Csepreg 1631, vagy 1632.]

Jocus in Nativitatem wolffgangi | Mangelburgeri Junioris.

Egy 17,3×15,3 cm méretű, mindkét lapján benyomtatott levelet találtunk könyvtárunk töredékgyűjteményében. Ennek egyik lapján egy latin nyelvű vers áll, amely a fenti címet viseli. A másik lapon egy CHRONOLOGIA címszóval kezdődő

latin nyelvű szöveg olvasható, amelyből megtudjuk, hogy Wolfgang Mangelburger menekültnek és feleségének, Sophiának született egy Wolfgang nevű fia, 1632. március 2-án, „in oppidulo Xucis inferioris Ungariae”, Nádasdy Pál gróf területén. A szöveg után egy latin distichon következik, amelyben a kiemelten, verzálissal szedett számértékű betűjelek a 1631-es évet adják ki, a fenti szövegben látott 1632-es születési évvel szemben, ugyancsak utalva a születés pontos napjára, március 2-re. A latin vers után egy háromsoros német vers következik, amelyben a kiemelt verzálisok ismét 1631-et tesznek ki. A kétféle évszám miatt, amelyek közül az egyik nyilván téves, a születésnek és a nyomtatvány kiadásának valószínűleg azonos éve eldöntetlen marad számunkra. Az apáról csak annyit árul el a Chronologia szövege, hogy „nobilis et ornatissimus vir” és „exul” volt. Tekintve, hogy a versek fölött levő tíz soros szövegrész felét Nádasdy rangjainak a felsorolása foglalja el és maga a szöveg is megmondja, hogy az örvendetes esemény „sub comitatu ... Pauli de Nádasd” történt, Nádasdy pártfogoltjának tekinthetjük ezt a Wolfgang Mangelburgot. Valószínűnek tartjuk, hogy a harmincéves háború viszontagságai és az ellenreformációs üldözések elől, német nyelvterületről, talán Ausztriából elmenekült protestáns nemesről lehet itt szó, akit a magas méltóságokat viselő evangélikus vallású főúr pártfogásába vett. (Nádasdy Pálról l. Payr Sándor: Révay Judit c. tanulmányát, a Protestáns Szemle 1913. évi kötetében.) A menekült fiának születési helyét illetően szövegünk a fent már idézett megjelölést adja. Azt hisszük, nem tévedünk, amikor úgy véljük, hogy itt Sopronkeresztúrra kell gondolnunk, ahol Nádasdynak kastélya volt (l. László Ernő: Sopronkeresztúr vára. Soproni Szemle 1938.). A „Xucis” genitivusos alakot a Crucis írásváltozatának véljük, Keresztúr városkát ugyanis a régi időkben latinul egyszerűen Crux-nak nevezték (l. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 3. köt. Bp. 1897. 592. lap).

A nyomtatvány betűtípusait megvizsgálva megállapítottuk, hogy a két kurzív típus, az antikva szövegbetű, a Chronologia cím kisebb antikvári és a két iniciálé mind megtalálható Farkas Imre csepregi kiadványaiban (l. pl. RMK I. 626; az antikva szövegbetű a d_{3a} lapon), tehát ez a nyomtatvány is az ő műhelyében készült.

Ez az üdvözlőirat valószínűleg csak ebből az egy levélből állott. Ezt igazolni látszik az a körülmény, hogy az első lapon levő vers ferdén van a papírra nyomtatva, ami kétfeltes szöveg nyomtatása esetén kevésbé történhetett volna meg.

(Jelzete: RMK II. 475/b.)

134.

Wittenberg 1599.

Sommer, Zacharias. $\sigma\nu\nu\ \theta\epsilon\omega$ | DISPVTATIO ETHICA, | DE VERA FORTI- | TVDINE. | IN | JLLVSTRI VVITEBER- | *genfium Academia propofita,* | ET | Publico rectè ac fobriè philosophantium | iudicio fubiecta, | à | M. ZACHARIA SOMMERO, | Fridebergenfi, Sil. | *Respondente* | JOHANNE ADAMO, | *Epperienfi Sepufio.* | Habebitur 3. die Febru. in auditorio magno Collegij | novi, horis matutinis. | WITEBERGAE, | *Typis M. Georgij Mulleri.* | M.D.XCIX.

4°, [1] A¹⁻² A²⁻⁶=[8] lev.

A felelő ugyanaz az Adam János, akinek doktori értekezése már ismeretes (RMK III. 950.).

(Bibliográfiai száma: RMK III. 938a, jelzete: Ant. 4340 (6).)

Wien [1645 vagy 1646].

Sengsenschmidt, Laurenz. DISCVRSVS | FVNEBRIS, | FACTVS | OCCIDENTI SOLI | TOTIVS MVNDI, | HOC EST, | CHRISTO | IN CRVCE EXSPIRANTI, | DICTVS | In Auditorio Academico | GRAECII, | Ab | Adm. R. P. LAVRENTIO SENG- | SENSCHMIDT è SOC: IESV, Sac: Theologiae | Doctore, ejuſdemque Decano, nec non Sa- | crorum Canonum Professore, | Anno M.DC.XLV. | Sub Ferias Hebdomadae Sanctae | VIENNAE AVSTRIAE, Typis Matthaei Cofmerovij.

4° A⁴ B⁴=[8] lev.

Az 1645. esztendő nagyhetében elmondott beszédet a ljubljanaai születésű szerző volt tanítványa, Szegedi Ferenc Lénárt, későbbi egri püspök adta ki, mégpedig minden jel szerint még a szerző életében. Mivel Sengsenschmidt 1646. szeptember 1-én halt meg, a beszéd vagy 1645-ben, vagy 1646-ban jelent meg nyomtatásban. Szegedi előszavában írja, hogy a szerző csupán elolvasásra adta oda neki beszédének kéziratát, nem akarván azt kinyomtattatni. Ő viszont, felismerve annak kiváló értékét, örömmel adja nyomdába volt tanárának ezt, a minden illetékes személy által kitűnőnek ítélt prédikációját. A jezsuita bibliográfia tud ugyan erről, a szerző tudtán kívül kiadott beszédéről, de sem a címét, sem a kiadóját nem ismeri, illetve csupán a beszéd tárgyát adja annak címe helyett (Oratio in Parasceve Sancto) és mint gráci nyomtatványt tartja azt nyilván, impressumközlés nélkül (I. Sommervogel, C.: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 7. köt. Bruxelles—Paris 1896. 1123—1124. hasáb). Nézetünk szerint egy esetleges korábbi gráci kiadásra nem kell gondolnunk, inkább azt tartjuk valószínűnek, hogy a bibliográfia által említett forrásmunka szerzője azért vélte ezt a kiadványt gráci nyomtatványnak, mert Sengsenschmidt a gráci egyetemen mondta el ünnepi beszédét.

(Jelzete: RMK III. 1662/b.)

[Wien 1691.]

*Lipót I., magyar király. L*EOPOLDUS D**EI G**RATIA E**LECTUS | Romanorum Imperator, semper Augu.tus, ac Germaniae, Hungariae, Bohoemae, ... REX ... [Az üdvözlősorok után a rendelet szövegének kezdőszavai:] Tam- | etfi in Anno adhuc Millefimo Sexcentefimo Septuagesimo, dudum evoluto ... [Az 1670-ben kiadott postaügyi rendeletet kiegészítő újabb rendelet.] [A rendelet kelte:] DATUM in Civitate nostra Vienna Auftriae, Die septimâ Mensis | Octobris, Anno Domini Millefimo [!], sexcentefimo, Nonagesimo Primo. ... [A rendelet szövege után, alul:] Ad Mandatum Sac: Caes: | Regiaeque Majestatis proprium.*

Egylapos nyomtatvány A szedéstükör mérete: 54,6×50,8 cm, példányunk nagysága: 60×59 cm.

A pátenz nyomdáját teljes bizonyossággal megállapítani nem tudtuk, de igen valószínűnek tartjuk, hogy az a Cosmerovius-műhely volt. A négy díszes iniciálé közül három egy olyan sorozatnak a tagja, amely sorozat különböző darabjait a Cosmerovius-nyomda két nyomtatványában is megtaláltuk (RMK III. 3548 és egy 1683-ból való hungarica-kiadvány: Grimus, Franciscus Carolus de: Colossus Un-

riae, sive D. Ladislaus, amely az Orsz. Széchényi Könyvtárban az RMK III. 1498. jelzetű kolligátumban van meg, mint a kötet 20. darabja). Az utóbbinak a B_{1a} lapján maga az E iniciálé is szerepel, amely a mi nyomtatványunkon is megvan. A betűtípusok közül a 2. sor betűi egyeznek az RMK III. 4762. B_{2a} lapján levő egyik típusal. Ugyanezt a típust az RMK III. 4389-ben is megtaláltuk. Az utóbbi nyomtatványban megvan kiadványunk 4. sorának a betűtípusa is. Tekintve, hogy aránylag kevés nagyméretű, impresszummal ellátott Cosmerovius-kiadvány van RMK-gyűjteményünkben, a rendelet nagyméretű szövegbetűjének nem sikerült nyomára bukkannunk, de ugyanúgy nem találtuk meg azt más egykorú bécsi nyomda kiadványai-ban sem. Mivel a Cosmerovius-nyomda mint udvari nyomda elsősorban volt illetékes hivatalos iratok kiadására és mivel pátensünk díszes kiállítása — a másutt fel nem lelt díszes iniciálékkal — kifejezetten a Cosmerovius-műhelyre vall, igen valószínű-nek tartjuk, hogy nem tévedünk, amikor ezt a rendeletet is ennek a nyomdának a kiadványai közé soroljuk. A nyomda ebben az időben Matthäus Cosmerovius özvegyének, Susanna Christinának a vezetése alatt állott.

* 5,2 cm magasságú díszes iniciálé.

** 2,6 cm magasságú díszes iniciálé.

(Letét a keszthelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK III. 3679a.)

137.

[Wien 1701.]

RESOLUTIO | SACRATISSIMAE CAESARAE REGIAEQUE | MAJES-
TATIS DOMINI DOMINI CLEMENTISSIMI, | AUGUSTANAE, ET HELVE-
TICAE CONFSSIONI | ADDICTIS, IN HUNGARIA DEGENTI- | BUS,
DATA. [A határozat zárószórai az első levél versoján:] PER SACRATISSIMAM
CAESAREAM REGIAM- | QUE MAJESTATEM. Viennae Die 2. Menfis Aprilis |
Annò 1691. [A második levél rectóját egy kiegészítő rendelkezés foglalja el,
melynek címe a következő:] RESOLUTIO | EADEM DATA EST HOC ANNO
1701. | AUGUSTANAE ET HELVETICAE CONFSSIONI | ADDICTIS, ITE-
RUM SUA GRAVAMINA PRO- | PONENTIBUS; HAC ADDITA | DECLARA-
TIONE. [A verso üres.]

2° [2] lev.

Ezt, a protestánsok sérelmeivel kapcsolatosan 1691-ben kiadott királyi határozatot egy újabb, kiegészítő határozattal együtt 1701-ben nyomtatták ki, mégpedig megállapításunk szerint Bécsben, a Cosmerovius-nyomdában, ahol annyi más, Magyarországot illető hivatalos állami kiadvány jelent meg. A betűtípusokat a Cosmerovius-örökösök egy 1703-ban megjelent kiadványának (RMK III. 4389) betűivel azonosítottuk, a nyomtatványban levő két iniciálét pedig Matthäus Cosmerovius egyik 1663-ban megjelent kiadványában (RMK III. 2195) találtuk meg (a 6., ill. a 142. lapon).

A határozatok szövege egylapos nyomtatvány alakjában is megjelent, amelyből az Evangélikus Országos Levéltárban maradt fenn egy példány. Az Országos Széchényi Könyvtárban xeroxmásolat van róla (RMK III. 4285b).

(Jelzete: RMK III. 4285c.)

[Wien 1703.]

Lipót I., magyar király. N*OS LEOPOLDUS DIVINA FAVENTE | Cementia [|] Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, | ac Germaniae, Hungariae, ... Rex, ... Univerfis, ac singulis ... Magistratibus ... Poſteaquam aegrè Nobis in- | telligendum fuit, potiffimam Incolarum ex Transdanubianis, & Tranſtibificanis Comitatus partem ... perfido Ragozy agmini feſe affociãffe Dabantur in Civitate Noſtra Viennenſi, die Decimã quintã Menſis Octobris, | Año Milleſimo ſeptuageſimo Tertio, Regnorum Noſtrorum Romani quadra-geſimo ſexto, Hungarici quadraſimo nono, Bohemici verò quadraſimo octavo. | Leopoldus. | (A ſzöveg alatt, közepen, a pecsét helyét jelölõ betűk, körvonallal bekeretezve:) LS. (Baloldalt, lentebb:) Eugenius a Sabaudia. | (Jobb oldalt, lent:) Ad Mandatum Sac.^{ae} Caef.^{ae} | Regiaeq; Majeſtatis proprium. | Joannes à Tiell.

Egyleveles nyomtatvány. Tükörmérete: 36,7×44,3 cm, példányunk nagysága: 39,2×47,4 cm.

A Rákóczi hadához csatlakozott felkelők részére amnesztiát biztosító páten minden valóſzínűség szerint Bécsben, a Cosmerovius-örökösök udvari nyomdájában jelent meg. A ſzövegbetű és három nagyobb betűtípus megtalálható az RMK III. 4762, illetve 4389 jelzetű Cosmerovius-kiadványban.

* 95×84 mm nagyságú virágdíszes iniciálé.
(Jelzete: RMK III. 4433a.)

[Wien 1706.]

József I., magyar király. N*OS I**OSEPHUS D**EI G**RATIA | electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Ger- | maniae, Hungariae, Bohemiae ... REX ... [Az üdvözlõsorok után a rendelet ſzövegének kezdõszavai:] Quòd poſteaquam ad inteſtinos Tumul- | tus, & motus ... [A pátenſ kelte:] Dabantur in Civitate noſtra Vienna Auftriae, die decimã quin- | tâ Menſis Auguſti, Anno Domini Milleſimo, ſeptingentefimo Sexto. ...

Egyleveles nyomtatvány. A ſzedéſtükör mérete: 34,6×43,1 cm. Pédányaink nagysága: 37,8×47,7, illetve 40×50 cm.

Ebbõl, a Rákóczi-szabadságharc résztvevõi számára kiadott amnesztiarendeletrõl háromféle változatot ismerünk. Kettõrõl már Hubay Ilona bibliográfiája is megemlékezett (Magyar és magyar vonatkozású rölapok... az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp. 1948., 1143. tétel), a harmadikból, amelyet õ még nem ismert, két példány van könyvtárunkban. E változat ſzövegének a nyomása megegyezik a Hubay által elsõ helyen leírt változat („A” variáns) ſzövegének a nyomásával, azzal a különbséggel, hogy itt az eredeti aláírások helyén nyomtatott nevek, ill. a pecsét helyén erre utaló LS. betűk állanak. Hubay megjegyzésben említett második változatában („B” variáns) a ſzöveg utolsó tizenegy sorának a ſzedése és maga a ſzöveg is eltérõ kiſsé, amennyiben némi lényegtelen ſzövegmódosuláson kívül Rabutin tábor-nagy csupán vezetéknevén van megnevezve, míg a másik kettõben teljes névalakjában szerepel. Könyvtárunkban egyébként a Hubay által leírt „A” és „B” variáns is tanulmányozható az eredeti példányokról készült fényképmásolatokon, és eredeti „C” variánsaink ezekkel is összehasonlíthatók.

A rendelet nyomdai kiállítását tüzetesen megvizsgáltuk és megállapítottuk, hogy a kiadvány minden valóſzínűség szerint a bécsi Cosmerovius-nyomdában készült.

A kisebb méretű díszes iniciálék három darabja közül kettőt megtaláltunk a Cosmerovius-műhely két, impresszummal ellátott kiadványában. Az I iniciálé Joannes Christophorus Vorster: Christianae reipublicae Hercules, seu divus Ladislaus c., 1685-ben megjelent munkájában van meg (könyvtárunkban az RMK III. 1498. jelzetű kolligátum 22. darabja), míg a D iniciálé Franciscus Ignatius Paulus ab Eilers: Sol post eclipsim illustris, seu divus Mauritius c., 1699-ben kiadott munkájában szerepel (az említett kolligátum 59. darabja). A nyomtatvány hatféle betűtípusa közül ötöt azonosítani tudunk az RMK III. 4762. sz. nyomtatványban előforduló betűkkel. A 2. és a 3. sor betűtípusát a jelzett nyomtatvány B_{2a} lapján, a 4. sorét a B_{1a} lapon, az 5. sorét az S_{1b} lap alján, a szöveg alatti királyi aláírást igazoló JOSEPHUS szó betűtípusát pedig az R_{2a} lapon láthatjuk. A Cosmerovius-műhely — amint már említettük — udvari nyomda volt és nyomtatványunk megjelenésének idejében a Cosmerovius-örökösök tulajdonában állott.

* 9,6 × 8,6 cm nagyságú díszes iniciálé.

** 2,7 × 2,7 cm nagyságú díszes iniciálé.
(Jelzete: RMK III. 4569a/1. és 2. péld. = „C” variáns.)

140.

[Wien 1707.]

József I., magyar király. I*OSEPHUS D**IVINA F**AVENTE | CLEMEN-
TIA, ELECTUS ROMANORUM | Imperator, semper Auguftus, ac Germaniae,
Hungariae, Bohemiae . . . Rex. Archidux Auftriae, . . . [Az üdvözlősorok után a
szöveg kezdőszavai:] Exploratum & perfpctum effe omnibus Veltrum . . .
[A pápens kelte:] Datum in Civitate Noftra Viennae Auftriae, Die Undeci- | ma
Menfis Julii, Anno Domini Millefimo, Septingentefimo Septimo . . . [A szöveg
alatt, baloldalt:] Jofephus. [Alatta, lentebb:] Joan. Frid. B. à Seilern. [Középen:]
LS. [a pecsétre utaló körvonallal körülvéve]. [Jobboldalt:] Ad Mandatum Sac.
Caef. Regiaeque | Majeltatis proprium. | Andreas Szentkerefzti.

Egyleveles nyomtatvány. A szedéstükör mérete: 30,2 × 43,9 cm. Példányunk nagysága: 31,5 × 51,5 cm.

A Rákóczi-szabadságharc erdélyi résztvevői számára kiadott amnesztiarendeletet — amint nyomdai kiállításából megállapítottuk — minden valószínűség szerint Bécsben, a Cosmerovius-örökösök műhelyében nyomtatták. A kiadványt díszítő három iniciálé közül a két kisebb (D és F betű) annak a sorozatnak a tagja, amelyből számos darab megtalálható az RMK III. 2195. sz. Cosmerovius-nyomtatványban (a D iniciálét több helyen is láthatjuk benne, így pl. a 101. lapon). A pápens elején, a soronként fokozatosan kisebbedő ötféle betűtípus mind megvan az RMK III. 4389. sz. Cosmerovius-kiadványban, és csupán a hatodikat, a rendelet szövegbetűjét nem tudjuk igazolni.

* 7,2 cm magasságú díszes iniciálé.

** 1,8 cm magasságú díszes iniciálé.
(Jelzete: RMK III. 4617e.)

141.

[Wien 1707.]

József I., magyar király. I*OSEPHUS D**IVINA F**AVENTE | CLEMEN-
TIA, ELECTUS ROMANORUM | Imperator, semper Auguftus, ac Germaniae,
Hungariae, Bohemiae . . . Rex. Archidux Auftriae, . . . [Az üdvözlősorok után a

IOSEPHUS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA, ELECTUS ROMANORUM Imperator, semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatia, Slavoniæque, &c. Rex. Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Brabantia, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ, Marchio Moraviæ, Comes Habsburgi, Tyrolis, Feretis, Kyburgi, & Goritiæ, &c. Universis & singulis, Illustrissimis, Speda-

bilibus Magnificis, Egregiis & Nobilibus, Agilibus, Prudentibus item ac Circumspectis Consiliariis Nostri Transylvanicis, ac reliquis quorumvis Comitatum, Sedium Sicalialium, ac etiam Saxonicum, Districum præterea, Civitatum & Oppidorum quoque Officialibus, Primariis & Subordinatis, ac aliis etiam quibilibet, in publico seu privato Statu constitutis, Principibus Nostri Transylvaniæ, Partiumque Regni Hungariæ et annexarum Subditis, Salutem & Gratiam Nostram Cæfareo-Regiam! Postquam non sine commotione intelleximus: Quod, nefanda Perduellionis in Regno Nostro Hungariæ Auctores & Duces, benignissimis & severioribus Nostri, in restituenda præfati Regni Nostri Hungariæ, & charæ Nobis Transylvaniæ, iustâ Pace, conatibus; porro quoque enormibus ausibus obicem ponere præsumant: Libertatis assertorem audacius præferant, ut hæc eversa, publicam privatamque Rem securius invadant. Quod & pro voto evenisse sibi gratulantur; Dùm in Conventiculo Onodiensi, alias propriis Legibus veritè & illicito, Clementissimam Nostram, in Regni Nostri Hungariæ & charæ Nobis Transylvaniæ Cives, mentem, haud languidioremque quam quæ Patrum in filios esse solet, affectum, quò omnes & singulos, gratiosè complexi propensè fuimus, perperam intervertere; A quantumitateque & moderatiori Clementiam, quâ universos Perduellionis labe infectos, simul cum ipsi Auctoribus, Malecontentos nominare, eos ut tales, benignè audire, utque iustis eorum desideris satisficeret, magnâ contentione, etiam inter alias gravissimas curas laborare, non dubitavimus; Hæc inquam: Minimè sincerum tradendi animum, supplantationem, artesque & circumveniendi technas esse; Legum Patriarum Sanctificationem fretis, quæ sententia, libere dicendi animus fuit. Ruspandè & inter Barbaras Gentes mandito modo, crudelitati suæ, propriis Antesignanorum manibus, impenderentur. Cæteri vero, Libertatem, non modo coram offensu Patris, filios in Gratiam recipit, dammodo in Officiis & Obsequiis viam revertantur; postpositio & contemptus; Nobili & gloriosè ut præferunt, Christianissimam, sese conformarent. Unde sequuta & nata sunt: Amnestiæ, quâ tanquam læsus & infectus igne ferroque favitur; Reverentiæque in naturalem & legitimam suam Regem, dum Eius obedientia renuciatur, Interrogumque declaratur; publica & aperta Ejuratio. In chara Nobis Transylvaniæ, contra fidem Nobis datam; Arq; in viribus Affectuarum extorta, Electionis Specie; Pseudo-Principis nefarij Erectio; & Inaugurationis prætextu; ejus violenta Intrusio; ad demerendamque Plebem Oligantiæ. Cui tamen, sincera & potior Transylvaniæ Pars, iteratis vicibus solenniter contradixit, non secus, atque Fideles Nostri Regni Hungariæ Proceres, quod partium sturam est, defacto egerunt; sincera & non infecta Partis Hungariæ & Transylvaniæ, publica perfectio. Quibus omnibus, non aliud Regi muneris Nostri didicimus suaderet remedium, quàm: Cassatis & revocatis, quas Duodecimâ Mensis Maji in Hungariam, ac Undecimâ proximè elapsi Mensis Julii, Anno præfati, in Transylvaniam dedimus, benignissimis Amnestialibus, tam putrida, & præfati labe, infecta membra, non amplius remediis tentanda; verum esse amputanda, ut reliquum corpus salvetur; forentque omnes, qui præmissis locum dederunt. Crudelitatis in Patriam, recalcitrationisque & detestandæ in Regem Rebellionis, alios etiam territura Exempla. Verum enim verò, ut connata Nobis, Augustæque Nostre Domui Clementia, in singulis, qui qualitercumque à fidelitate Nostra desisterent, poenitentia verò tacti, ad Officium redituri sint, ad mentem aliarum Benignissimarum Nostrearum Amnestialium, Clementer parcimus; Non minus, & Vos, universos & singulos, charæ Nobis Transylvaniæ, & Partium Regni Hungariæ, et annexarum Subditos, Proceres, Nobiles & Plebeos, & quidem, absque ullâ exceptione, Personarum, Religionum & Nationum, ejuratâ Rebellionem, ad clemens desuisse; Gratiâ Nostri Cæfareo-Regiæ, complectimur, ad mentem præcitatam, Die Undecimâ Mensis proximè elapsi Julii datatum Nostrearum Amnestialium, quibus pro hæc vice, adhuc Clementer & immutabiliter infusimus; hæc tamen, intuitu prædeclaratorem, adjectâ expressâ Conditione: Ut, quibus respiciendis sincera mens est, ab introitu modò expediti Exercitus Nostri in Transylvaniam, & notitia præfatis declarationis Nostre, intra Sex Hebdomadatum spatium, ita maturent: Ut hoc interea neglecturi, ad futura tunc, Principatus Nostri Comitia, per Causarum Nostrearum Fiscalium Directorum legitime evocabuntur, contumaciæ suæ penas, irreversibiliter daturi. Ut verò, tum Vobis, tum aliis quorum forte scire interesse posset, perfectum notumque sit; Benignissimam Voluntatem & Mentem Nostram, & semper fuisse, & adhuc constanter esse: Charam Nobis Transylvaniam, Nos, non aliter, quam Diplomaticè cum ea conventum est, tractare & regere velle, alii autem cuiuscumque Regiminis formæ, proterus contrarios & alienos esse. Proinde, quemadmodum Rakoczianis, in Nos, ut Legitimum Suum Dominum & Regem, Perduellionis actis & tractatibus quibusvis, seu particularibus, seu publicis, solenniter hæc contraheamus, omniaque illa, Auctoritate Nostri Regiæ, cassamus, annihilamus, & invalida atque irrita pronunciamus; Sic & contra: Omnes & singulos, tam in Devotionem Nostri hæc tenentis fide constantes, quam Rebellionis poenitentia ductos, & ad obsequium reditos, benignè reddimus certos & securos: Charam Nobis Transylvaniam, Partesque Hungariæ et annexas, Nos, nunquam in Sacra & Profanis, aliter reburos esse: quàm Gloriosè Recordationis Sacratissimi Principis, Domini LEOPOLDUS I. Prædecessor & Genitor Noster desideratissimus, Et, Sacro Suo Diplomate, & huc conformibus Resolutionibus, pollicitus & pactus est; modò & Fideles Subditi, id labore impigro agere & curare velint, quod Subditorum obsequium, & Patriæ vera Charitas, à piis Civibus expositi. Datum in Civitate Nostri Viennæ Austriæ, Die Secundâ Mensis Augusti, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo Septimo. Regnorum Nostrorum Romani Decimo Octavo, Hungarici Vigésimo, Bohemici verò Tertio.

Josephus.

Joan. Frid. B. à Seilern.

Ad Mandatum Sac. Cæs. Regiæque
Majestatis proprium.

4. kép. Az ónodi trónfosztó országgyűlés után kiadott újabb amnesztiarendelet az erdélyiek számára (1707. aug. 2.)

szöveg kezdőszavai:] Pofteaquàm non finè commotione intelleximus: Quòd, nefandae Perduellionis in Regno Noftro Hungariae Auctores & Du- | ces ... [A pátenk kelte:] Datum in Civitate Noftro Viennae Auftriaë, Die Secundà Menfis Augufti, Anno Domini Millefimo, Septingentefimo Septimo ... [A szöveg alatt, baloldalt:] Jofephus. [Alatta, lentebb:] Joan. Frid. B. à Seilern. [Középen:] LS. [a pecsétre utaló körvonallal körülvéve.] [Jobboldalt:] Ad Mandatum Sac. Caef. Regiaëque | Majeltatis proprium. | Andreas Szentkerefzti.

Egyleveles nyomtatvány. A szedéstükör mérete: 30,7×43,8 cm. Pédányunk nagysága: 34,4×54,3 cm.

Ennek az Erdélyre vonatkozó újabb amnesztiarendelethez a nyomdai kiállítása megtévesztően hasonlít az előzőéhez (140. tétel). Az első négy sor szövege és nyomtatása majdnem teljesen azonos, a kétféle iniciálétypuson kívül hat sor betűtípusa egyezik az előzőben levőkkel és csupán a szövegbetűje nincs meg abban. Amint a 136. tételünkben leírt nyomtatvány kapcsán már jeleztük, aránylag csekély összehasonlító anyagunk nem tette lehetővé minden esetben az összes betűtípus megtalálását. Így itt a szövegbetűt és az egyik iniciálét nem tudtuk azonosítani. A sok igazolt betűtípus és ezen felül — különösen e két utóbbi rendelet esetében — a példásan választékos kiállítás és a betűkészlet gazdagsága mind arra mutatnak, hogy ezek a nyomtatványok valószínűleg az illetékes udvari nyomdában, Cosmeroviusék jól felszerelt és igen színvonalasan dolgozó műhelyében készültek.

* 7,2 cm magasságú díszes iniciálé.

** 1,8 cm magasságú díszes iniciálé.

(Jelzete: RMK III. 4617d.)

*Ergänzungen zu „Régi Magyar Könyvtár“
(Alte Ungarische Bibliothek) von
Károly Szabó Band I—III*

Bibliographisch noch nicht beschriebene alte ungarische Drucke
in der Széchényi-Nationalbibliothek

(Achter Bericht.)

J. F A Z A K A S

Unsere in den Jahrbüchern der Bibliothek erscheinenden Berichte setzen wir mit der Beschreibung von weiteren elf Drucken fort. Sechse von diesen erhalten königliche Patente (offene Briefe) in lateinischer Sprache. Vier Edikte versprechen Amnestie für die Teilnehmer des Freiheitskampfes von Ferenc RÁKÓCZI II. Kaiser und König LEOPOLD I. gab das erste gleich am Anfang der Kämpfe am 15. Oktober 1703 heraus (Nr. 138), das Zweite entstand, als JOSEF I. nach dem Tode seines Vaters Friedensverhandlungen mit den Rebellen führte. Die bibliographische Literatur registriert bis zur Zeit von diesem Edikt zwei Variante; die jetzt beschriebene ist die dritte (Nr. 139). Zwei weitere Verordnungen gelten für Siebenbürgern. Die erstere ist vom 11. Juli 1707 datiert (Nr. 140., Abb. 3.), drei Monate nach dem Reichstag in Marosvásárhely (Neumarkt), wo RÁKÓCZI als Fürst von Siebenbürgen eingesetzt wurde. Zwei Tage nach der Unterzeichnung der Verordnung, am 13. Juli detronisiert der Reichstag in Ónod das Habsburg-Haus. Offenbar veröffentlichte der Kaiser eben darum nach kaum drei Wochen eine neue Verordnung, in der er auch auf die für ihn beschwerdliche Entscheidung hinweist und versucht die Siebenbürger möglichst von dem Aufstand im königlichen Ungarn abzugrenzen (Nr. 141, Abb. 4.). Diese Verordnungen sind nach aller Wahrscheinlichkeit in Wien, in der COSMEROVIVS'schen

Hofdruckerei erschienen. Die beiden anderen Edikte wurden ebenfalls dort herausgegeben. Das Erstere veröffentlichte der Kaiser im Jahre 1691 zum Zwecke der sicherer Funktionierung der Postbeförderung (Nr. 136.), das Andere hängt mit den Beschwerden der Protestanten zusammen (Nr. 137.).

Unter den in Ungarn erschienenen Drucken sind diejenigen Fragmente interessant, welche uns wahrscheinlich über den geplanten Anhang der ungarischen Bibelausgabe von Nagyvárad—Kolozsvár (Grosswardein—Klausenburg) aus dem Jahre 1660—61 benachrichtigen (Nr. 132, Abb. 2.). Die reformierten Bibelausgaben in ungarischer Sprache enthielten nämlich zu dieser Zeit auch die Apokryphen des Alten Testaments. Aus der Várader Bibel aber fehlen diese. Folgendes war offenbar die Ursache: Als Nagyvárad von den Türken verheert wurde, sind die Bogen, die diesen Text enthielten, gewiss in solchem Masse zugrundegegangen, dass der nach Kolozsvár fliehende Buchdrucker sie neu hätte setzen müssen, das er aber nicht mehr unternahm. Aus diesen Bogen sind jetzt einige Fragmente zum Vorschein gekommen. — Die jetzt entdeckte erste Ausgabe aus Lőcse (Leutschau) des lateinisch-ungarischen Wörterverzeichnisses von János ERDŐBÉNYEI DEÁK — das zuerst in Gyulafehérvár (Karlstadt) im Jahre 1635 erschienen ist — zeigt (Nr. 131., Abb. 1.), dass dieses Schulbuch übers ganze Land sehr beliebt gewesen sein musste, denn mit diesem sind bereits sechs Ausgaben bekannt.

Ausserdem beschreiben wir noch drei lateinische Drucke: eine Gelegenheitsausgabe, eine Disputation aus Wittenberg und eine in Wien erschienene Predigt.

